

Проф. др Александар А. Миљковић

СОЦИЈАЛНА И ПОЛИТИЧКА МИСАО И ДЕЛАТНОСТ ДР ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА*

Ове се године навршило сто година од рођења др Драгољуба Јовановића, професора Правног факултета у Београду, политичара и великог борца за друштвене реформе, „водеће име земљорадничке левице” (Божидар Јакшић) и изванредног интелектуалца. За собом је оставио дело које задивљује својом огромношћу, али које је углавном још увек непроучено. Чак је под знаком питања да ли је до сада и пописано све што је изишло испод његовог пера. Нажалост, његов се значај за наш јавни живот и нашу културу почео увиђати тек после његове смрти (Јовановић је рођен 1895. а умро 1977. године). За живота је био много више оспораван него што је доживео признања. Штавише, комунисти — које је сматрао природним савезницима земљорадничке левице и с којима је хтео да сарађује у изградњи социјалистичког друштва — отишли су најдаље у његовом прогањању. У социјалистичкој Југославији за њега је било места једино у робијашницама. Све су ово чињенице које су мање-више познате сваком ко је чуо за Драгољуба Јовановића. Међутим, не бих могао, а нисам ни смео да их не поменем кад се обележава стогодишњица његовог рођења. Драгољуб Јовановић је био човек посебног кова. Њега није могла поколебати ниједна тешкоћа, сумња или препрека. Био је лично храбар, доследан, упоран, скроман, поштен и марљив. И што је за њега било исто тако карактеристично, веровао је у људе и веровао је људима. И ако уопште има људи за које се може рећи да су ишли неустрашиво, отворено и непоколебљиво у борбу за своје идеје и идеале, он је, ван сваке сумње, био један од њих. Због тога, слагали се с њим или не слагали, он заслужује поштовање и дивљење.

Ове сам речи морао изрећи на почетку овог предавања — једноставно зато што знам да многи од нас дугујемо врло много овом племенитом и умном човеку. Чак се усуђујем да претпоставим да и у овој сали има врло мало оних, ако их уопште има, чијем интелектуалном и моралном уздизању Драгољуб Јовановић није, на овај или онај начин, допринео својим делом. Али — и то се такође мора констативати — исто је тако мали број оних који су се у свему могли сложити

* Предавање одржано на „Општем семинару” на Правном факултету у Београду, децембра 1995. године.

с његовим идејама и схватањима. Драгољуб Јовановић је био полемичар, борац, стваралац који није имао ни времена а ни воље да се изолује од дневне вреве и свакодневице да би се удубио у кабинетске студије. Бављење чистом теоријом и теоријском науком било је за њега сувише велики луксуз, који себи није смео да дозволи. Ово, наравно, не значи да није имао разумевања за научнике и мислиоце типа Слободана Јовановића. Али они који су му били блиски због тога што су му били сродни су: Светозар Марковић, Витомир Кораћ, Вилим Букшег, Стјепан Радић од наших, Александар Стамболијски од Бугара, док су то од Француза Жан Жорес и социолог Бугле (чији је ученик био, кога је у социологији можда највише следио и с којим је одржавао пријатељске односе који су се прекинули тек кад је Бугле умро).

Прва ствар на коју бих желео да овде укажем јесте да за Драгољуба Јовановића теорија и пракса, наука и акција, политичка начела и практична политика чине нераздвојну и нераздвојиву целину. Једно произлази из другог и само кроз узајамни однос и једно и друго добија смисао. Отуда социологија (да узмем њу за пример, јер ми је она најближа) нема и не може имати никакав разлог да постоји ако не усмерава социјалну акцију. Тај свој став кад је у питању социологија Јовановић је изложио у једном од својих раних радова, у чланку *Социологија и практична акција*, који је објавио 1926. године. Социологија, као и свака друга наука, има као примарни задатак да сазнаје оно што јесте, што бива. Али се тиме њен главни циљ не испрпљује. Не постиже се смисао научног рада тиме што се утврђују чињенице, доносе чињенички судови односно, како у чланку пише, „*jugements de réalité*”. Потребно је, па чак и више од тога, обавезно је да ти судови добију вредносно значење, да постану „*jugements de valeur*” („вредносни судови”). „Аври Поенкаре је осетио да док нема судова о вредности о томе шта је добро а шта није, да нема акције”. Акција је нешто што природно следи из сазнања, због чега се уопште приступа сазнавању. Непристрасно научно истраживање стварности која нас окружује (кад је реч о социологији, онда се истражује друштвена стварност) не даје нити може да да правац акцији. Од научних апстракција се не могу створити идеали. А једино су идеали ти који покрећу људе и друштва; никако празне идеје. Идеали су „мотори”, „то су колективне снаге, које гурају на стварање и на даљи рад”. Социолошка истраживања су неопходна, али нису нити треба да буду сама себи циљ. У овим Јовановићевим речима видљив је утицај сјајних представника француске социолошке школе Емила Диркема (чије презиме ћирилицом пише „Диркхајм”), Леви-Брила и других.

Приказао сам његово схватање односа социологије и социјалне акције, социолошке идеје и социјалног идеала да бих илустровао основно Јовановићево становиште о односу мисли и делања. Али он није тако размишљао само кад је реч о социологији. У економији та повезаност теорије и праксе чини се да је још чвршћа, и да су економ-

ска теорија и пракса много више и много чвршће међусобно повезане него, можда, у било којој другој области људског духа. Има, међутим, исто тако једна научна дисциплина за коју се код нас Јовановић ваљда једини залагао — социјална агрономија. У својој *Аграрној полицији* спомиње је на више места, а нарочито *Социјалну агрономију* руског писца Александра Чајанова, за коју пише да је „драгоцене књига” (њу је с немачког оригинала превео на наш језик Милан Ђурић, и објављена је у Београду 1927. године). Социјална агрономија се као духовна творевина изванредно уклапа у Јовановићево схватање односа теоријског и практичног.

Ова Јовановићева схватања су не само занимљива него и актуелна. Питање односа теорије и акције, науке и праксе чак је од много ширег и већег значаја него како је на њега гледао Јовановић. Јер у својим погледима на питање овог односа он је превасходно био следбеник својих француских учитеља; истина, талентовани следбеник, који је у разраду ове поставке уносио врло много од свог оригиналног духа. Зато, упркос примамљивости ове теме, окренућемо се сада неким другим темама, а највише оним којима је, практично, био заокупљен читавог живота. Прва од њих је свакако проблем демократије.

Непосредно после Другог светског рата, у време свог активног политичког деловања у Народном фронту, Јовановић се трудио да комунисте у новој власти убеди у то да је он још много пре пропасти старе Југославије демократију схватао друкчије од тога како се она дефинисала у буржоаском капиталистичком друштву. Комунисти су, наравно, одбијали да је то тако, и то не зато што не би веровали његовим речима, већ пре свега због тога што им је, кад једног дана буду одлучили да сруше Драгољуба Јовановића, било потребно да имају разлог због чега га руше; а најзгоднији разлог у то време био би да је Јовановић у свему експонент старог режима, па, између осталог, и у схватању демократије. Зато су и остали глуви за сва његова подсећања. А да је Драгољуб Јовановић заговарао увођење демократије која би била различита од оне која се успостављала у новоствореној Краљевини Југославији, у то нема никакве сумње.

Драгољуба Јовановића је у његовим раним политичким размишљањима највише заокупљао проблем кризе и преображаја демократије. Још док је боравио у Француској, постао је свестан недостатка демократског система у неким западно-европским земљама и, као и многи млади људи који су се заносили новим идејама и били спремни да се ухвате у копца са свима који би радили против њиховог остварења, желео је из све снаге да допринесе његовој реформи, односно обнови на новим основама. Неколико чланака о демократији из најранијег раздобља његовог интелектуалног стварања показују у ком су се правцу његова размишљања кретала. Шта је, по њему, изазвало кризу постојеће демократије? Од којих би премиса требало поћи да би се из те кризе изишло?

Ако би се његово становиште хтело исказати са неколико речи, онда би то било ово: крајња индивидуализованост и атомизованост влада у савременим демократским друштвима; у људима уопште преовлађује индивидуалистички дух. Одсуство заједништва и сарадње чини „да се грађани у чисто партијско-политичкој демократији опредељују неправилно, збуњено, нерационално” (*Генерација пред стварањем*). То је демократија у којој је доминантна тежња ка личном богаћењу и у којој се себични интереси стављају испред оних општих и заједничких; где је власт приватног капитала и новца свемоћна, а за новац се може купити све, па чак и оно што човека чини моралном личношћу: на пример поштење. Све ово компромитује из основа идеју о демократији. Противу такве демократије подигли су свој глас многи велики духови новије епохе: Прудон, Жан Жорес, Александар Милеран и многи други велики Французи, чије је идеје Јовановић упијао док се налазио на школовању у Француској, али и касније. У чланку *Социјална организација демократије*, који је написао још док је био у Паризу, а у дефинитивној верзији га је објавио у Београду 1923. године, он истиче да се „свуда осећа потреба да се демократија организује, да се даде места новим социјалним силама које се пењу ка површини јавног живота, (...) да се демократија учини мање политичком, а више економском и социјалном”. Социјално организовање демократије значило би дакле, по њему, да се омогући развијање свих друштвених слојева, а не само оних богатих или богатијих, а исто тако и да се успостави равнотежа између „села и вароши, радничке и капиталистичке класе, земљорадње и индустрије”. Друштвене слојеве чију афирмацију на политичком пољу треба обезбедити реорганизовањем постојеће демократије назвао је скупним називом „радни народ”.

Док ово излажем, знам да ће се многи запитати да ли су ове идеје ипак застареле и превазиђене после скоро седамдесет година од кад су први пут угледале света у нашој средини, а пре свега да ли су реалне. На пример идеја економске демократије. Економска демократија, како ју је схватио Драгољуб Јовановић, је облик владавине у којем постоји сарадња „нових социјалних организама на јавним пословима”, контрола „тих нових организама” над управљањем државом. Али Јовановић је знао да економска демократија није никаква фикција; она је већ једном била уведена у неким земљама у току Првог светског рата и непосредно по његовом завршетку, кад се капитализам осетио угроженим. Али чим се прибрао и стао на своје ноге, он је одмах почео да одузима све оно што је био дао. Подсетио бих овде да је једна социјализација јавног и политичког живота била изведена и много касније, током Другог светског рата, и то на најширој основи; у Великој Британији су лабуристи, а нарочито Ернест Бевин као министар рада, искористили тешку ратну ситуацију и ударили темеље економским, социјалним, па и политичким реформама у послератној британској држави и друштву. Према томе, Јовановић уопште није био

нереалан кад је размисљао о увођењу социјалних реформа на овај начин.

Овде је место да подсетим да је Јовановић питање демократизације савремене индустријске производње већ раније био разрадио у својој докторској тези о оптималном приносу радничког рада (*Le rendement optimum du travail ouvrier*, Paris, 1923). О томе сам, иако увек кратко и парцијално, писао у својим чланцима *Схватање Драгољуба Јовановића о социјалној политици* и *О социологији и социјалним појавама у радовима Драгољуба Јовановића*. Ту сам покушао да укажем, а нарочито у чланку о његовим социјално-политичким схватањима, на то да се у својим предавањима о социјалној политици Јовановић умногоме ослањао на своје поставке из докторске дисертације. Заправо у тези је по први пут изложио свој основни концепт о демократизацији савремене индустрије и образовања радника за индустријску демократију, да могу преузети одговорност која им систем индустријске демократије намеће. Он је у својим каснијим радовима користио многошта из своје докторске тезе. То су — да наведем као пример — идеје о класној сарадњи („la collaboration des classes”), о радничкој контроли („le controle ouvrier”), управљању предузећима („la gestion des entreprises”), учешћу у добити („la participation aux bénéfices”), радничким делегацијама („les délégations ouvrières”), фабричким саветима („les conseils d'usine”) итд.

Кад сам већ споменуо његову докторску тезу, да о њој кажем овде неколико речи, с обзиром на то да никада није била преведена с француског. Студија *Оптимални принос радничког рада* настала је као покушај да се питање индустријске организације изучи са становишта радничког рада и да се да оцена разноврсне праксе и разноврсних реформи с обзиром на њихову ефикасност, то јест као чинилаца који стимулишу радничко учешће. Концесије које су се чиниле радничкој класи — породични доплатак („le sursalaire familial”), осмочасовни радни дан или раднички савети — у време кризе од 1917-1920. године нису се усвајале на основу договора и сагласности већ искључиво под претњом револуционарних врења. Ничему не би служили напори да се научно реше: питање најамнине, врло сложени процеси производње, увођења у производњу производних средстава савршенијих од постојећих и сл. — ако се истовремено не би водило рачуна о доброту радника, њиховом здрављу и њиховој вољи односно мотивисаности за рад, да производе. Ако би се радници само гонили да раде како би постигли максимални учинак, од тога би било једино штете, а никакве користи. Виши интереси човечанства (ово су Јовановићеве речи) захтевају да се главни чиниоци производње, међу којима је и раднички, прожму истином да индустрија треба све више и више да буде основана на сарадњи радника и послодаваца. А ако би се постојећи економски и друштвени поредак показао неспособним да обезбеди ову индустријску колаборацију која је једна неминовност, радници

ће бити принуђени да траже режим који ће више одговарати њиховој жељи да им се осигура добробит и правда.

С овом тезом у вези морам да споменем да је добила награду Француске академије наука (како стоји у библиографији његових објављених радова у књизи *Нови Аншеј*), као и да је у списку публикација Центра за социјалну документацију *Ecole normale Supérieure*, који је објављен у књизи под насловом *Inventaires II — l' économique et le politique*. Књиге под овим насловом издавао је овај Центар, који је водио чувени француски социолог Бугле. Ово спомињем стога што може да послужи као доказ да је ова књига добила висока признања.

Иначе, свако ко је читао ову књигу сложиће се да она спада највише у област социјалне политике. То се, поред осталог, може закључити и по томе што је више поставки из ње уградио Јовановић у свој курс социјалне политике. Овде ћу изнети своје лично мишљење. Поред аграрне политике, Драгољуб Јовановић се највише бавио социјалном политиком. Он је био социјални политичар и по струци и по убеђењу. Ја сам лично у то убеђен, и дозволите ми да вам изнесем разлоге због чега тако мислим. У својим предавањима о социјалној политици Јовановић пише да је разлика између социјализма и социјалне политике мање у циљу који обе желе да постигну, „а више у начину како да се” социјализам „оствари”. Јер и једни и други као крајњи циљ којем теже истичу социјализам. Само што „социјалисти не верују да се њихов циљ може постићи друкчије него борбом класа и победом пролетаријата над капитализмом. Социјални политичари теже да неправде уклоне и неједнакости ублаже договором, сарадњом класа, компромисом. (...) Раздоре ваља стишавати, број жртава треба свести на минимум, и њихове патње умањити колико год се то може”. Њему социјална политика у привредном животу изгледа као Црвени крст у рату. „Ствар изгледа апсурдна са гледишта голе логике: пуцам да убијем непријатеља, али ако га само раним, онда шаљем своје болничаре да га однесу са бојног поља, негују и спасу. Ништа лакше него ругати се таквој установи. Али може ли се данас замислити ратовање без Црвеног крста или неке сличне службе? Тако је и са социјалном политиком. Она не сече зло у корену; она стаје на пола пута. Зато је мање примамљива и мање лепа него генерални штрајк или револуција. (...) Њен задатак је скроман, као што је њена улога често незахвална. Посредник између зарађених страна, она добија прекоре и ударце с лева и с десна. Капиталисти у њој гледају коначара социјалне револуције; комунисти је зову слушкињом капитализма. Не спасава је ни етикета неутралности, као што болничарима и болницама слабо користи знак црвеног крста: туку их често са обадве стране, а нико им не признаје да су ратовали”.

Из овог текста, у којем је с толико емоционалне ангажованости бранио овај позив и ову дисциплину, избило је несумњиво да је и он

сâм био свестан тога да је социјална политика била његово и професионално и морално опредељење.

Ипак, оно чиме се највише бавио у животу и у шта је највише уложио од свог живота, своје готово неиспрпне енергије и своје извнредне памети и образовања била је аграрна политика. Књига коју је под тим насловом објавио да би, пре свега, била уџбеник за студенте Правног факултета, којима је предавао овај предмет представља, у ствари, комплетан програм решавања свих главних проблема нашег села и наших сељака. У њој он излаже и о проблемима, као и о установама и начинима како да се они реше. И та књига, која је енциклопедијска по свом обухвату и обиму, испала би, ваљда, још неколико пута већа кад би се под тај наслов подвели и сви остали његови радови које је објавио на ту тему. С овом његовом делатношћу у вези усуђујем се да тврдим да је од свих вода нашег предратног земљорадничког покрета, осим можда Михаила Аврамовића, Драгољуб Јовановић био најприврженији сељаштву, да је у борбу уносио себе више него сви остали и да се за наше сељаштво највише жртвовао.

Међутим, Драгољуб Јовановић се није залагао за односно није стојао уз целокупно сељаштво, за све који су живели на селу и издржавали се од земље. Он сâм је себе сматрао политичким заступником малих поседника, сељакâ који су са својом породицом, имањем и целокупном имовином чинили „сељачко породично газдинство”. Њих је, уз радништво и ситне занатлије, сврстао у оне које је назвао радним народом, оне који „раде и пате”. Сељаци су, као и радници, спадали у социјално слабије друштвене слојеве. У предавањима из социјалне политике писао је да социјална политика, како каже, не „брани”, у ствари не заштићује целокупни народ, већ само оне слојеве и групе који су, „услед слабог економског положаја, заgroжени у своме опстанку или своме развоју”. Његов главни циљ био је да окупи и економски, социјално и политички унапреди и ојача управо оне сељаке који раде на сељачким радним газдинствима и који живе од њих. Основно обележје малих сељачких породичних газдинстава је, по њему, у томе што не подлежу законима капиталистичке привреде. У раздобљима економских криза, на пример, она су отпорнија од капиталистичких газдинстава. Јер за њих није главно да производе за пијацу, да праве профит. За њих је најважније одржавање породице. „Газдинство у опште није никакво предузеће, већ само економски вид сељакове породице”. У првој Југославији која је била створена после Првог светског рата, далеко највећи број нашег сељачког становништва је живео у овим и оваквим газдинствима. О томе се у нас доста писало, а ја бих овде посебно препоручио две свешчнице Библиотеке „Политика и друштво” чији је аутор др Никола Констандиновић а чији је наслов *Сељачко газдинство у Југославији*. Њих је, сељачке

мале поседнике, Драгољуб Јовановић хтео да ојача и унапреди, да их организује на демократским основама како их је он дефинисао, како би лакше изишли на крај с капитализмом, да би лакше могли да се одупру капиталистичким притисцима и сачувају се да не пропадну. У ту је активност уложио највећи део свог животног полета, своје готово неисцрпне енергије и свог огромног интелектуалног потенцијала.

Да би обезбедио сигурност малих сељачких газдинстава, Драгољуб Јовановић се у *Аграрној политици* и многим другим радовима залагао за читав низ установа и мера које су имале за циљ да допринесу да се она не само одрже у капиталистичком окружењу него и, више од тога, да се нормално развијају и напредују. Он се за ово залагао пре свега као политичар, али и с претензијама да утиче да се постојеће друштво реформише. Тако је, између осталог, предлагао масовно удруживање сељака у земљорадничке задруге, оснивање земљорадничких синдиката и комора, оснивање кредитних завода и других новчаних установа те врсте који би омогућавали повољне пољопривредне кредите земљорадницима, затим опште и, нарочито, стручно образовање и просвећивање и културно уздизање сељака, пољопривредно осигурање, изградњу индустрије за прераду пољопривредних производа и др. У складу с овим циљевима он је водио истрајну борбу противу свих и свега што је малог сеоског поседника стављало у неповољан економски и/или друштвени положај и терало га да емигрира из пољопривреде и са села (бежање са земље је једна од тема којима се бавио). Узгред бих споменуо (јер се на ту тему нећу више враћати) да је због тога после Другог светског рата оштро устао против оних одредаба у предлогу основног закона о задругама у којима се уређује материја која се односи на по злу чувене сељачке радне задруге. Он је с правом тврдио да су то задруге потпуно различите од оних које су у нас постојале још од пре Првог светског рата и да се, као новим установама, њиховом оснивању мора приступати с великом опрезношћу.

Јовановићево окретање сељаштву дошло је по свој прилици тек по његовом повратку из Француске. Пре тога, а можда и коју годину по доласку у земљу, њега су још увек заокупљали више раднички него сељачки проблеми. За занатлијски сталеж је такође имао разумевања и симпатија (што је и разумљиво кад се зна да потиче из занатлијске породице), али се никада није посветио систематском бављењу њиховим проблемима. Економским и друштвеним положајем занатлија између два светска рата се много више бавио његов „пријатељ” (он сâм га тако назива) Мијо Мирковић, с којим је својевремено, између два светска рата, био у идеолошкој спрези.

Јовановићева везаност за сељаштво (схваћено у горњем смислу) и приврженост борби за њихову економску и друштвену афирмацију је оно што је највише подигло његов углед у очима других.

У годинама пред шестоаприлски рат Јовановић је постао радикалнији, што га је много више него раније приближило комунистима. У својој познатој књизи *Социјализам и сељаштво*, која се појавила почетком априла 1941. године, изложио је основе свог опредељења за Народни фронт и сарадњу с Комунистичком партијом Југославије. Једна од основних идеја ове књижице састоји се у овоме: социјализам се у наше време све више прихвата од стране најширих народних маса. Међутим, у теоријама свих заговорника социјализма од Маркса до Јовановићевих савременика искључиво је пролетаријат она класа којој је намењено да га оствари. Али како се идеја социјализма гранала тако је, по Јовановићу, постајало све очигледније да се он не може остварити док се год пролетаријат не удружи, не ступи у савез с другом најмногочулнијом групацијом, са сељаштвом. Ову су очигледност превиђали скоро сви западни социјалисти. Насупрот свима њима, Лењин се једини „ослободио социјалдемократског презира према сељацима”. „Лењин”, пише Јовановић, „у револуционарну борбу уводи сељаке. (...) Сељаци су добили улогу вођених, другостепених савезника, али — лед је био пробијен. Сељаци су узети у обзир као могућни и неопходни борци за социјализам, то је било главно”. У прокламовању те идеје о савезништву између радника и сељака у борби за социјализам Лењин је отишао најдаље. Чак после Лењина нико од социјалиста нити комуниста није отишао даље од ове поставке. Моје је уверење да се у оваквом виђењу понашања Лењина и његових следбеника може, барем делимично, тражити и наћи објашњење како за Јовановићево приступање Народном фронту и савезништву с комунистима тако и за његово послератно прихватање друштвено-политичког уређења Југославије као народне демократије у целини. Он је прихватио да сељаци буду другоразредни, подређени савезник у изградњи социјалистичког друштва, али не и да сасвим изгубе своју особеност као привредни и друштвени ред.

А сад бих прешао на излагање о делатности Драгољуба Јовановића у послератном раздобљу до његовог хапшења и осуде.

Има већ више од једне деценије откад су господа Војислав Коштуница и Коста Чавошки у свом данас већ класичном делу *Стираначки йлурализам или монизам* изнели да је Драгољуб Јовановић заступао идеју о опозицији унутар Народног фронта. Поред тога су 1991. године госпођа Надежда Јовановић и господин Божидар Јакшић најважније Јовановићеве говоре и иступања објавили у његовим изабраним политичким расправама под насловом *Слобода од стирана*, где је, уз Јовановићев текст, штампан и најважнији део релевантног материјала. Моје даље излагање оснива се углавном на књизи господе Коштунице и Чавошког, као и на Јовановићевим текстовима објављеним у књизи коју су приредили госпођа Јовановић и господин Јакшић.

Прво и најважније питање које је Јовановић поставио у Народној скупштини и политичком животу новостворене ФНРЈ било је о

страначком плурализму унутар Народног фронта, као и о потреби постојања опозиције. За политички плурализам, то јест за постојање више политичких странака унутар Народног фронта, било је више политичара који су у овом савезу представљали политичке странке некомунистичке провенијенције. Из једне расправе која се водила између Јаше Продановића и Радована Зоговића — а чији одломак наводе господа Коштуница и Чавошки — излази недвосмислено да је Јаша Продановић оправдавао постојање опозиције и страначког плурализма. Продановић је свој став образлагао тиме што странка, „када остане дуже времена на власти”, модификује идеје „са којима је почела”, губи од свог идеализма и полета. Најзад, „тешко је остати на власти доследан ономе што се у опозицији радило”, Продановићеве су речи.

Јовановић је исто као и Јаша Продановић, само још одлучније, био за страначки плурализам у оквиру Народног фронта. Притом, његови разлози за овакво опредељење нису били, као Продановићеве, толико моралне колико политичке природе. Јовановић је одбијао једностраначки систем, јер је у њему видео велику опасност по власт радног народа и будућу демократску државу. Истог дана, 11. децембра 1946. године, кад је Јовановић говорио о нацрту Устава ФНРЈ, објављен је у *Борби* (свакако не случајно) текст једног Стаљиновог предавања из 1936. године, где је Стаљин рекао да большевичка партија „нема и не може имати савезника”, већ „може имати само повремених сапутника”. Јовановићу овај текст није могао промаћи незапажен, и с њим у вези он се успротивио увођењу државне партије, каква је постојала у Совјетском Савезу. Државна партија је обележје фашистичког државног и политичког живота. За нас би било пожељно, рекао је, „да одвојимо (...) партије од државе, да укинемо државну странку, односно да је не уводимо, и тиме ликвидирамо сваку сличност новог поретка са фашизмом”.

Готово да није потребно споменути да је ово Јовановићево излагање изазвало жучну реакцију комуниста. Још у току излагања је Светозар Вукмановић-Темпо правио упадице и добацивао примедбе из скупштинске клупе. Али као главни критичар онога што је Јовановић говорио био је Едвард Кардељ, док је на Јовановићеву реплику одговорио Моша Пијаде. Наравно да је Јовановић у реплици учинио јаснијим и експлицитнијим идеју за коју се залагао. „Ја сам за Народни фронт”, рекао је, „али за Народни фронт који ће то доиста и бити, а који неће бити играчка, или фасада, или параван у рукама једне једине партије”. За постојање других странака у Народном фронту рекао је да је то „живот цвећа у вази, то је живот биљке која нема корена, којој се не допушта да крене и да се нормално развија”. Намерно наводим ове Јовановићеве речи да бих показао да су и тада, као и увек кад су на то били присиљени, комунисти манипулисали с вишестра-

начким системом, све до тренутка кад би закључили да је дошло време да смеју да се с њим обрачунају а да не угрозе своју властодржачку позицију. Јовановић као да то није знао, или као да је веровао да разлозима може променити њихово понашање.

Не намеравам да говорим о свим Јовановићевим иступањима у Народној скупштини у којима је дизао свој глас противу једнопартијског система као и противу тога да се сва стварна власт концентрише у рукама Комунистичке партије. Ипак сматрам да се не сме прескочити његова критика предлога Закона о јавном тужноштву, коју је изговорио у дебати 17. јула 1946. године. Јовановић је, да тако кажем, разоткрио право лице ове установе, која је оличена у јавном тужноцу. Тужилац је, говорио је, „много више него странка, он је свемоћни орган у суђењу, а нарочито у данашњим судовима“. „Јавни тужилац је данас свеприсутан, свестручан“. „Он је права власт у очима народа, са свим ознакама које народ томе појму придаје“. Али је најтежу оптужбу противу тужилаца изрекао на крају излагања. „Јавни тужилац, то је партија, државна партија, једина, Партија писана великим словом. Не може се имати ништа противу партије, али под условом да не буде једна. Кад се каже партија, то значи део нечега; странка, то значи страна, јасно је да не може бити само једна, то је и физичка и психичка немогућност. Код нас је јавни тужилац без изузетка члан Комунистичке партије. То не пише у закону, али тако је у пракси. А у закону је легализована свемоћ коју тужилац има у пракси. Овакав јавни тужилац инкарнира диктатуру једне партије, обезбеђује једнопартијски систем“. И зато није било ништа природније него да у вези с овим предлогом Закона изрекне ону своју чувену реченицу: „Хоћу да се уклони страх (...), да се уклони страх власти од народа и народа од власти“. Само, додао бих, вапај Јовановићев био је узалудан. То је, као што то често бива, био „глас вапијућег у пустињи“. Јовановића је тада могло да чује само неколико народних посланика који су мислили као и он. У том тренутку морао је сâм себи изгледати као неко ко се свесно бацно међу подивљале звери да би био растргнут.

После неколико оваквих иступања морао је знати да ће га ускоро снаћи велико зло. Најпре је двапут био физички нападнут (први пут 27. августа 1946. у Пироту, а други пут у селу Сивцу у ноћи између 14. и 15. фебруара 1947. године), а затим је Универзитетски савет Београдског универзитета донео одлуку о његовом „удаљењу“ са Универзитета „као недостојног“. Узгред да споменем да је у књизи *Слобода од сйраха* одштампан текст који је био објављен у листу *Глас* од 11. августа 1946. године, а у којем се даје „званична“ верзија овог чина. Међутим, љубазношћу и предусретљивошћу господина професора Драгаша Денковића, у рукама сам имао и оригиналну документацију о томе из тог времена, из које се недвосмислено показује фалсификат који је извршен у „званичној“ верзији.

Најзад, Драгољуб Јовановић је, по одобрењу Президијума Народне скупштине ФНРЈ, ухапшен 15. маја 1947. године, а из затвора је пуштен 28. новембра 1955.

За ово предавање нисам написао никакав закључак. Нисам сматрао да је потребно. Последњих неколико година нови нараштаји су почели да откривају Драгољуба Јовановића, и тек предстоји да се у времену које долази покажу његова величина и значај.